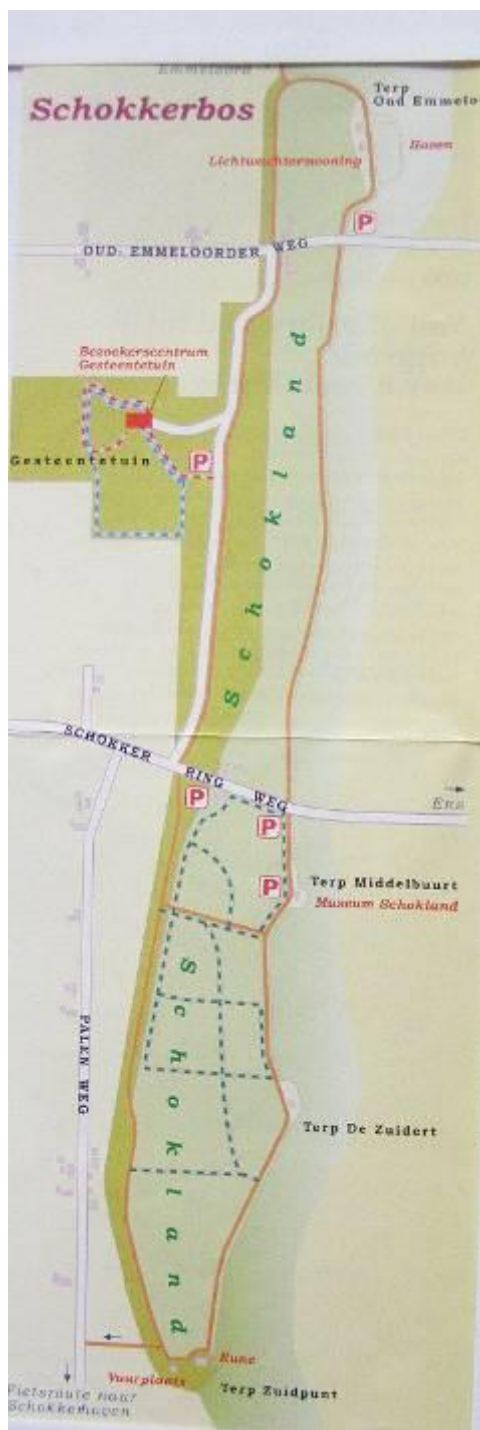

HISTORISCHE RONDWANDELING OVER HET EILAND SCHOKLAND

Deze historische wandeling over het voormalige eiland Schokland begint op de vroegere zuidpunt van het eiland--een van de vroegste woonplaatsen van het oude Schokland--en gaat vandaar in noordelijke richting.

Net als Urk was Schokland in het verleden een klein eiland. Het was langgerekt en smal, noord-zuid georiënteerd en ruim 4 kilometer lang. De grootste breedte bedroeg zo'n 500 meter en op het smalste punt mat het eiland slechts 125 meter.

De naam *Schokland* is betrekkelijk jong en dateert uit de 18de eeuw. Vroeger sprak men niet *Schokland* maar van *Emmeloord* en *Ens*, waarbij met *Emmeloord* het noordelijke deel van het eiland werd bedoeld en met *Ens* het zuidelijke deel. Op dat zuidelijke deel lagen twee buurtschappen, de *Middelbuurt*, ook wel de *Molenbuurt* genoemd, en de *Zuidert*. De namen *Ens* en *Emmeloord* kwamen al in de Middeleeuwen voor.

Aan het begin van onze jaartelling maakte Schokland deel uit van een groter eiland, *Flevo* geheten, dat gelegen was in het *Flevomeer*; het eiland *Flevo* omvatte ook Urk. In de vroege Middeleeuwen, een periode waarin de zeespiegel steeg, raakten Schokland en Urk van elkaar gescheiden en ontvolkt. Een tijd later trok het water zich weer terug en raakte het gebied opnieuw bewoond.

Maar aan het eind van Middeleeuwen ging het weer mis. De zee steeg weer, steeds meer delen van het eiland werden door het water verzwoegen en de bewoners trachtten zich zo goed mogelijk tegen het oprukkende water te beschermen door het aanleggen van dijken en terpen. De sporen van die dijken en terpen waren na de drooglegging van de Noordoostpolder nog goed zichtbaar in het veld. Op de kaarten van die oude dijk- en terppatronen is goed te zien welke omvang Schokland vroeger had en hoeveel land er in het verleden, ondanks de aanleg van die dijken, is weggeslagen. Vooral aan de westzijde van het eiland was dat het geval.

Bron van dit kaartje: G.D. van der Heide, *Van landijs tot polderland*

ger had en hoeveel land er in het verleden, ondanks de aanleg van die dijken, is weggeslagen. Vooral aan de westzijde van het eiland was dat het geval.

Zo moest rond 1350 het oudste kerkje van Ens—het lag zo'n twee kilometer ten westen van de latere zuidpunt—worden afgebroken en verplaatst naar de latere zuidpunt van het eiland, de plek dus waar wij onze wandeling zijn begonnen. Dat kerkje heeft hier tot 1717 dienst gedaan. Het werd toen vervangen door een nieuwe kerk, die op de Middelbuurt kwam te staan, op de plaats waar de enige overgebleven kerk van Schokland nu nog staat. In de oorlogsjaren heeft de eerste archeoloog van de Flevopolders, Pieter Modderman, de fundamenten van het kerkje op de zuidpunt blootgelegd. Ze zijn sindsdien gerestaureerd en voor de bezoekers van de zuidpunt nu duidelijk zichtbaar. Aan die fundamenten is duidelijk te zien dat de oorspronkelijke kerk later sterk is vergroot. Dat duidt er op dat de bevolking zich hier later sterk heeft uitgebreid. Historische gegevens over de bewoning van deze plek ontbreken echter. De kerkruïne is het enige wat daar nog aan herinnert.

Vlak bij deze kerk kwam in 1618 een vuurtoren te staan; in dezelfde tijd dus dat Urk zijn eerste vuurtoren kreeg. Er was toen inmiddels veel meer land weggeslagen. Ook de veenrug, die Schokland tot in 15de eeuw met Elburg verbonden had, was toen verdwenen en deze plek was toen de zuidpunt van Schokland gaan vormen. Er bestaan oude gravures waarop goed is te zien hoe de schepen door het woelige water langs die zuidpunt varen. Na de grote storm van 1825, waarbij de oude vuurtoren danig werd beschadigd—het kon dus aardig spoken op deze plek die er nu zo rustig bij ligt—werd een nieuwe vuurtoren gebouwd, waarvan de fundamenten nu nog zijn te zien.

In 1717 werd zoals gezegd een nieuwe kerk gebouwd op de Middelbuurt. Wat echter bleef was het oude kerkhof op de zuidpunt, omdat voor zo iets op de Middelbuurt geen plaats was. Tot aan de ontruiming van het eiland bleef de bevolking van Ens zijn doden, althans voorzover zij protestants waren, op de

zuidpunt begraven. Die doden is later weinig rust gegund, want in het begin van de oorlog werden alle skeletten opgegraven door een antropologisch onderzoeksteam van de Universiteit van Amsterdam. De idee achter dit onderzoek was dat de bevolking van een geïsoleerd Zuiderzee-eiland als Schokland ons informatie zou kunnen verschaffen over de fysische eigenschappen van de oorspronkelijke bevolking van Nederland. Het onderzoek is nooit voltooid, ook na de oorlog niet, en de stoffelijke resten van veel bewoners van het vroegere Ens hebben daarom jarenlang in de magazijnen van een Amsterdamse universiteit gerust. Pas in 2003 zijn ze, na lang aandringen van de kant van de vereniging van Schokker nazaten, weer teruggebracht naar de zuidpunt van het eiland.

Gaan we van de zuidpunt langs de oostkant van het eiland noordwaarts, dan komen we na zo'n tien minuten lopen langs de plek waar vroeger de buurtschap de Zuidert lag. De Zuidert was de kleinste van de drie buurten van Schokland. Nadat het water in de late Middeleeuwen en daarna almaar verder was opgerukt, en de dijken en terpen in het buitengebied steeds minder bescherming boden tegen het water, had de bevolking van Schokland zich teruggetrokken op drie terpen. Dat waren Emmeloord in het noorden, de Middelbuurt in het midden en de Zuidert in het zuiden.

Dat eiland met zijn drie terpen werd aan alle kanten omgeven door paalwerken. Een schrijver heeft eens opgemerkt dat Schokland als het ware door palen op de bodem was vastgepind. Binnen die omheining van palen vormden de drie buurtschappen een soort eilanden, die bij hoog water net niet onderstroomden en bij uitzonderlijk hoge waterstanden net wel. Dan stond er op de terpbuurten bijna een halve meter water.

In 1855 werd de Zuidert, waar toen nog maar zo'n veertien gezinnen woonden, ontruimd. De bewoners werden voor het verlies van hun woningen in betrekkelijk ruime mate schadeloos gesteld. Dat kon wel lijden want de noodzakelijk geworden vernieuwing van het paalwerk bij de Zuidert zou meer gekost hebben dan deze schadeloosstelling. De meeste bewoners verlieten het eiland niet, zoals de autoriteiten hadden gehoopt, maar trokken in bij familie of vrienden op de Middelbuurt en Emmeloord. De ontruiming van de Zuidert was derhalve maar tot op zekere hoogte een voorproefje van de algehele ontruiming van Schokland die vier jaar later zou plaats vinden.

Als wij onze wandeling vervolgen komen we na een tijdje op de vroegere Middelbuurt, de plek waar thans het museum staat en het enig overgebleven kerkje van het oude Schokland. De Middelbuurt was de 'hoofdplaats' van het vroegere Ens. We hebben al gezien dat het noordelijke deel van Schokland Emmeloord heette en het zuidelijke deel Ens. Die verschillende naamgeving heeft te maken met het feit dat Emmeloord en Ens eeuwen

lang bestuurlijk gescheiden zijn geweest, ook al maakten ze samen deel uit van het kleine eiland Schokland.

Die bestuurlijke tweedeling ging tot ver in de Middeleeuwen terug. Emmeloord behoorde, tezamen met Urk, aan de graven van Holland en aan de van deze afhankelijke leenmannen, en later aan de stad Amsterdam. Ens viel van oudsher onder gezag van de bisschop van Utrecht en later onder dat van Overijssel. Pas in de Franse tijd werden Ens en Emmeloord samengevoegd tot één gemeente die bij Overijssel werd ingedeeld.

Die bestuurlijke opsplitsing had belangrijke gevolgen voor de godsdienstige ontwikkeling op het eiland. Hij heeft namelijk in sterke mate bijgedragen aan de latere godsdienstige splijting op Schokland. Ens werd namelijk in de tijd van de Reformatie hervormd terwijl Emmeloord rooms-katholiek bleef. Dat Emmeloord katholiek bleef had vooral te maken met de Zoudenbalchs die in de 16de eeuw heren van Urk en Emmeloord waren. De Zoudenbalchs waren vroom katholiek en werkten in hun gebied de Reformatie zoveel mogelijk tegen.

Dat de Emmeloorders bereid waren om ook metterdaad voor hun geloof te vechten bleek in 1682, toen Amsterdam, dat inmiddels de heerschappij had verkregen over Urk en Emmeloord, na lang aandringen van de kant van de Gereformeerde kerk, er toe was overgegaan de pastoor, de schoolmeester en de schout van Emmeloord te vervangen door gereformeerde functionarissen. Dat leidde tot een complete volksopstand op Emmeloord, waarbij onder meer de nieuwe, gereformeerde, schout op een onklaar gemaakte schuit de Zuiderzee op werd geduwd. Amsterdam stuurde daarop een detachement van dertig soldaten, die bij de bevolking werden ingekwartierd. Verder legde de stad Emmeloord een boete van 7000 gulden op. Maar reeds tien jaar later hadden de Emmeloorders weer een pastoor.

Overigens zijn op het eiland zelf de verhoudingen tussen katholieken en protestanten altijd goed geweest. Van godsdienstige spanningen was nooit sprake. Trouwens op Ens zelf was eenderde van de bevolking rooms. En de protestanten op Ens waren over het algemeen niet zo streng calvinistisch als die op Urk. Op Schokland vond na 1834 dan ook geen *Afscheiding* plaats. Ook kwamen gemengde huwelijken op Schokland regelmatig voor, waar men deze verbintenissen *gespikkeld* noemde.

Deze bestuurlijke en godsdienstige verschillen hebben waarschijnlijk ook bijgedragen aan de door velen geconstateerde taalverschillen tussen Ens en Emmeloord. Het dialect van Ens lijkt op het Overijssels en dat van Emmeloord, volgens sommige onderzoekers, op dat van Huizen in het Gooi. Door sommige schrijvers wordt geopperd dat dat laatste te maken zou kunnen hebben met migratie van, wegens hun geloof vervolgd, katholieke Gooiers naar Emmeloord.

Er waren tenslotte ook sociaal-economische verschillen tussen het noorden en het zuiden van Schokland. De Middelbuurt was wat 'sjieker' dan Emmeloord. Op de Middelbuurt woonden de notabelen, de burgemeester, de dokter, de opzichter van water-

staat. Ook telde Ens veel dijkwerkers, die weliswaar niet deftig waren, maar die wel over vastere inkomsten beschikten dan de vele vissers uit Emmeloord, die sterk afhankelijk waren van de wisselvallige uitkomsten van hun bedrijf en van wie in de slappe tijden in de eerste helft van de 19de eeuw een groot deel van de bedeling moesten leven.

Verder telde de Middelbuurt betrekkelijk veel winkeliers en kroegbazen, niet omdat er door de inwoners van deze buurt zoveel gedronken werd, maar omdat de rede van Ens, meer nog dan de haven van Emmeloord die steeds dichtslibde, bij de schippers en vissers van de Zuiderzee een geliefde plek was om aan te leggen. Bij tijden was de Middelbuurt dan ook een drukke havenplaats; er lagen soms wel meer dan honderd schepen voor anker met alle vertier en verdiensten van dien voor de plaatselijke middenstand.

We gaan nu van de Middelbuurt in de richting van het vroegere Emmeloord. In het verleden deed men dat lopend over de loopkistdam, of de *jukken*, zoals men op Schokland zei. De loopkistdam bestond uit smalle planken die, zonder enige leuning of borstwering, op de houten zeewering waren bevestigd. Die planken waren zo smal dat geen twee mensen elkaar konden passeren. Men had op Schokland dan ook een eigenaardig soort choreografie ontwikkeld waarbij twee tegenliggers op de *jukken* elkaar om het middel vatten, samen een halve cirkel draaiden om daarna, na al of niet een praatje met elkaar te hebben gemaakt, hun weg te vervolgen.

Bij ruw weer en overspattend water was een wandeling over de *jukken* geen pretje. En het ging dan ook wel eens mis. Zo moest de burgemeester zich een keer bij de gouverneur van Overijssel (wij spreken tegenwoordig van de Commissaris der Koningin) verontschuldigen voor het feit dat de begrotingspapieren voor het jaar 1817 veel te laat waren ingeleverd. Bovendien zagen zij er nogal bemodderd en verformfaaid uit. Als verklaring voor de slechte staat van de papieren gaf de burgemeester dat schoolmeester Springstok, de man was tevens gemeentesecretaris en heette echt zo, op weg van Emmeloord naar Ens met alle begrotingspaperassen van de *uiterst gebrekkelijke kistdam* gevallen was. En over de moddervlekken schreef de burgervader nog: *ik heb dezelve zoo' veel doenlijk uitgeradeerd*. Het is dus niet verwonderlijk dat de notabelen van Schokland, als zij van Ens naar Emmeloord moesten gaan of omgekeerd, zich meestal per schuit lieten vervoeren.

Na een kwartier lopen komen we op de plek waar Emmeloord gelegen heeft. Emmeloord was de grootste buurt van Schokland. In 1840 telde het dorp ruim 400 inwoners tegen de Middelbuurt 200 en de Zuidert nog geen 80.

In tegenstelling tot Ens bestond praktisch de hele bevolking van Emmeloord uit vissers. In vroeger eeuwen waren de inwoners

van Schokland, en dan met name de Emmeloorders, in hoofdzaak vrachtvaarders geweest. In de 17de eeuw hadden een veertigtal kagen, kleine vrachtschepen, op Schokland hun thuishaven. Daarmee vervoerden de Schokkers graan tussen de Noordduitse handelssteden en Amsterdam en Overijssel. In de 18de eeuw was die vrachtvaart aanmerkelijk afgenomen en was een groot deel van de bevolking overgegaan op de visserij.

Niet zonder succes overigens want rond 1800 bezat Schokland de grootste vissersvloot van de vissersplaatsen rond de Zuiderzee. Bovendien visten de Schokkers veelal op de Noordzee, wat inhield dat zij beschikten over grote schuiten en het nodige kapitaal daarvoor. De meeste berichten uit die tijd wijzen er dan ook op dat de bevolking van Emmeloord tamelijk welvarend was.

Maar in de eerste helft van de 19de eeuw ging de Schokker visserij sterk achteruit. Dit is des te merkwaardiger omdat in dezelfde periode in vele andere vissersplaatsen rond de Zuiderzee, zoals Urk, Vollenhove en Huizen, de visserij juist sterk opbloede. De Schokker vissers echter verloren in toenemende mate hun kredietwaardigheid bij de scheepswerven en andere toeleveringsbedrijven voor de visserij. Daardoor konden geen nieuwe schepen meer worden aangeschaft en moest het onderhoud aan de bestaande steeds langer worden uitgesteld. En met slecht onderhouden schepen en viswant vangt men ook minder vis.

Zo kwam de Schokker bevolking in een neerwaartse spiraal terecht. In zomers met slechte vangsten konden onvoldoende reserves voor de winter worden opgebouwd en in lange en strenge winters kwam een groot deel van de vissersbevolking in de bedeling terecht. Dergelijke situaties deden zich ook wel voor in andere vissersplaatsen rond de Zuiderzee, maar op Schokland kwamen zij vaker voor en was een groter deel van de bevolking afhankelijk van de armenzorg op het eiland; en als ook die het niet kon bolwerken, dan moest een groot deel van de eilandbevolking leven van liefdadigheidsacties die in het hele land op touw werden gezet. Zo werd Schokland, en met name Emmeloord, in het tweede kwart van de 19de eeuw steeds meer de armeninrichting van de Zuiderzee.

En het was in de eerste plaats deze sociaal-economische ontwikkeling, en niet de bedreiging van het eiland door het water, zoals vaak wordt gedacht, die de regering in 1858 deed besluiten om Schokland te laten ontruimen. Dit gebeurde in de hoop dat de inwoners elders meer kansen zouden krijgen om een zelfstandig bestaan op te bouwen. De bewoners kregen een ruime vergoeding voor het verlies van huis en grond en de meest arm-lastigen kregen in hun nieuwe woonplaats een uitkering van het rijk.

De meeste Schokkers trokken in 1859 naar Kampen waar in de wijk Brunnepe een *Schokkerbuurt* ontstond. De rest trok naar Vollenhove, Volendam en andere plaatsen rond de Zuiderzee. Het heimwee naar het verloren eiland bleef echter bestaan en was

waarschijnlijk een van de voornaamste redenen dat de verre nakomelingen van de in 1859 verdreven bevolking in 1985 een vereniging van Schokker nazaten oprichtten.

Op het eiland zelf moesten in 1859 alle huizen worden afgebroken, ook met de kerk en pastorie van Emmeloord was dit het geval. Alleen de kerk en pastorie van de Middelbuurt bleven staan. Ook werd het eiland niet geheel ontvolkt. Het kwam onder de hoede van Rijkswaterstaat. Er werd een havenmeester aangesteld voor de haven van Emmeloord en de rede van Ens en de vrouw van de havenmeester begon een winkeltje voor de bemanningen van de aanleggende schepen. In de pastorie op de Middelbuurt kwam de kantonnier te wonen die toezicht moest houden op de zeekeringen, die het rijk ook na de ontruiming zorgvuldig bleef onderhouden. Het eiland Schokland bleef immers belangrijk voor de zeilscheepvaart op het oostelijk deel van de Zuiderzee. In de kerk op de Middelbuurt overnachtten 's zomers de dijkwerkers. Zij sliepen in kribben die langs de wanden waren opgesteld. Ook de lichtwachter van de vuurtoren op de zuidpunt bleef, het eenzaamste beroep op het verlaten eiland.

Na het droogvallen van de Noordoostpolder in 1941 verlieten deze laatste eilandbewoners Schokland. Sindsdien is door de inklinking van het veen het voormalige eiland zo'n anderhalve meter gedaald. De verwachting was dat het oorspronkelijke eiland zelfs lager zou komen te liggen dan het omringende land maar die is niet uitgekomen. Maar om er zeker van te zijn dat dit niet alsnog gaat gebeuren is men onlangs toch overgegaan tot vernatting van het gebied rond het eiland. De contouren van het voormalige eiland werden na de inpoldering gemarkeerd met een boom- en struikbeplanting; op het keileemgebied in het noordwesten werd bos geplant. Die beplanting geeft eigenlijk een scheef beeld van hoe het eiland er vroeger in al zijn kaalheid heeft uitgezien.

De laatste ontwikkeling in de roerige geschiedenis van dit kleine eiland was dat Schokland in 1995 als eerste Nederlandse monument op de werelderfgoedlijst van de Unesco is geplaatst. Die lijst bevat objecten of gebieden die uniek zijn in de wereld en die daarom extra bescherming verdienen. Nederlandse monumenten die later aan de lijst van Unesco zijn toegevoegd zijn onder andere de Stelling van Amsterdam en de Droogmakerij de Beemster. Een van de redenen om Schokland op deze lijst te plaatsen was dat het steeds verder afgebrokkelde eiland met zijn dijk- en terpresten kan worden gezien als het symbool van de eeuwige strijd van de Lage Landen tegen het water.

*****

